

Онищук М. І.,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри іноземних мов та професійної комунікації
Тернопільського національного економічного університету

МОЖЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ У ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ

Анотація. Стаття присвячена комплексному вивченню трансформаційної моделі перекладу, проаналізовано її природу та механізм дії. Розглянуто доцільність використання трансформаційної моделі для досягнення адекватності перекладу на матеріалі творів художньої літератури. Доведено, що трансформаційна модель установлює відповідності здебільшого між синтаксичними структурами оригіналу й перекладу. За її допомогою можна пояснити факти граматичних і лексико-семантичних заміни, а також безеквівалентні мовні одиниці. Недоліком цієї моделі визнано її обмежувальну пояснювальну дію стосовно різних за структурою та лексичним складом мовних одиниць.

Ключові слова: адекватність, безеквівалентна мовна одиниця, відповідність, граматична заміна, лексико-семантична заміна, переклад, синтаксична структура, трансформаційна модель, художня література.

Постановка проблеми. Перекладознавство як особлива царина мовознавства сфокусовано на вивченні закономірностей процесу перекладу, інвентаризації міжмовних відповідників різних мовних рівнів, а також механізмів і способів досягнення різних типів еквівалентності текстів оригіналу й перекладу [14, с. 670]. Через своє прикладне спрямування ця галузь лінгвістичного знання набуває міждисциплінарної характеристики, адже переклад є не лише мовним, а й складним когнітивним феноменом [1, с. 138]. Суперечливою проблемою цієї філологічної галузі залишається ймовірність добору єдиної правильної моделі перекладу. Перекладознавство фіксує різні підходи щодо трактування трансформаційної моделі перекладу. Наукові розвідки з питань типології моделей і механізмів їхньої дії репрезентовано в працях таких лінгвістів, як В. Алімов, Л. Бархударов, В. Комісаров, В. Коптілов, Г. Мірра, Ю. Найда, І. Могілей, Я. Рецкер, А. Федоров, О. Швейцер. З огляду на неоднозначність її трактувань постає необхідність з'ясувати сутність основних положень трансформаційного підходу та простежити можливості його застосування під час перекладу творів художньої літератури.

Трансформаційна модель перекладу ґрунтується на міжмовних трансформаціях мінімальних ядерних глибинних структур, зокрема на переструктуризації синтаксичних схем побудови речень, знанні принципів і параметрів вихідної мови та мови перекладу, трансформацій і обмежень за певних умов [1; 2; 11]. Поштовхом для виникнення трансформаційної моделі стали ідеї генеративної граматики [4; 7]. Остання спричинила в 50-х роках ХХ століття появу трансформаційної лінгвістики – мовознавчого напрямку, який ставив перед собою завдання описати мову. Трансформаційна граматика трактує переклад як перетворення тексту оригіналу (далі – ТО) в текст перекладу (далі – ТП). Механізм дії трансформаційної моделі можна описати так: сприйнявши оригінал, перекладач здійс-

нює у свідомості низку міжмовних трансформацій і презентує певний варіант перекладу. Головними виявляються операції з перетворення так званих «ядерних синтаксичних структур», що, на думку прихильників цієї моделі, збігаються в різних мовах і характеризуються спільними логіко-синтаксичними зв'язками й лексичним складом. Інакше кажучи, ТО розуміють як сукупність вихідних структур, які повинні мати відповідники у мові перекладу або їх можна «вивести» відповідно до правил трансформацій. У свідомості перекладача ТО на фазі аналізу мінімізується до набору ядерних структур. Далі цей набір заміщується еквівалентними структурами цільової мови, які згодом перетворюються в реальний цільовий текст, що відповідає оригіналу [3; 13; 16; 18].

Мета статті – установити специфіку трансформаційної моделі перекладу як одного з оптимальних засобів передання змісту першотвору. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати природу трансформаційної моделі перекладу та її тлумачення різними лінгвістами; 2) аргументувати вибір саме цієї моделі перекладу, розглянувши механізм її дії на перекладному матеріалі; 3) розглянути доцільність використання трансформаційної моделі для досягнення адекватності перекладу художнього твору. Матеріалом дослідження слугують гуморески Остапа Вишні та їхні переклади англійською мовою, здійснені Юрієм Ткачем. За робочу гіпотезу обрано твердження про те, що трансформаційна модель передбачає міжмовні перетворення, причому останні обов'язково обмежені рамками двох конкретних мов [8, с. 127].

Виклад основного матеріалу дослідження. Свої міркування ґрунтуємо на твердженні про можливість зведення різноманітності теорій перекладу до двох основних підходів: трансформаційного й денотативного [16, с. 219]. Перший ґрунтується на ідеях трансформаційної граматики, показує можливість переходу від тексту оригіналу до тексту перекладу. Він розглядає поверхневі структури шляхом проникнення на глибинний рівень і виявляє ядерні, здатні скласти основу міжмовної еквівалентності [7; 10; 18]. У лінгвістичній теорії перекладу моделі перекладу презентують його процес як низку мисленевих операцій над мовними або/й мовленнєвими одиницями. Вибір останніх детермінований мовними особливостями ТО та відповідними явищами в мові ТП.

Переклад жанрового багатства художньої літератури – проблема багатоаспектна і складна як із літературознавчого, так і з мовознавчого погляду. Адекватність мовної комунікації досягається на рівні як власне мовних, так і парамовних засобів, які також становлять невід'ємну частину спілкування. Щодо перекладу художньої літератури, то адекватність досягається всіма можливими інтра- та паралінгвістичними засобами, що, безумовно, свідчить про сумісність різних мовних систем [6, с. 34]. Сутність адекватного перекладу полягає у використанні замі-

і відповідників. За умови неможливості передання під час перекладу всіх елементів оригіналу перекладач може вдаватися до релевантних замінів, завдяки яким у перекладі створюється рівноцінний ефект [9, с. 23]. Останні є можливими через здатність ефекту бути досягнутим різноманітними стилістичними засобами, яким властиво виконувати різноманітні функції. Правила й доцільність застосування певних перекладацьких трансформацій становлять предмет вивчення теорії перекладу [2, с. 29]. Тому будь-який адекватний опис певного елемента є не суб'єктивне переосмислення, а лише відображення тих якостей і властивостей об'єкта, які в ньому безпосередньо закладені і які виявляються різними суб'єктами з різних мотивів у пізнавальній та інформаційній діяльності [6, с. 62].

За умови неможливості виконання формально точного перекладу компоненти зіставних систем прирівнюються один до одного шляхом трансформацій. З огляду на цей факт О. Білоус розрізняє два типи перекладу: тотожно-адекватний і трансформаційно-адекватний [3, с. 26–27]. За *тотожно-адекватного* типу перекладу як форма, так і зміст є інваріантними, тобто не зазнають змін під час відтворення; за *трансформаційно-адекватного* варто виокремити два його різновиди. У першому випадку один ідейний образний зміст і стилістична функція передаються різними синонімічними засобами. Це означає, що семантико-стилістична інваріантність досягається шляхом модифікації (шляхом видозміни предмета чи явища, яка не порушує їхньої сутності) вихідних даних. Переклад такого типу О. Білоус вважає *модифікаційно-адекватним*. В іншому випадку перекладач відмовляється або змушений відмовитися від предметно-суттєвої точності, від передання ідейно-образного змісту. Асиміляція відбувається лише за функцією мовних засобів. Інваріантність змісту за такого перекладу не спостерігається, передання предметного значення або неможливе, або не має на меті, де важливою визнається функціональна інваріантність, тобто інваріантність сприйняття [3, с. 27]. Такий переклад, на відміну від модифікаційно-адекватного, набуває рис функціонально-адекватного.

Докладно трансформаційну теорію описав російський лінгвіст В. Комісаров у своїй праці «Проблеми лінгвістического анализа перевода» (1975). У своїх міркуваннях автор посиляється на універсальність значної частини ядерних структур різних мов і наявність у всіх них однотипних зв'язків між ядерними та похідними структурами [12; 13]. В основі цієї концепції лежать такі положення:

(а) будь-яким мовам властива певна кількість одиниць із однаковим змістом, що становлять «царину еквівалентності»;

(б) одиниці, що становлять «царину еквівалентності», є ядерними або «спорідненими ядерним» (Ю. Найда); саме до них, згідно з певними правилами, можуть зводитися всі одиниці мови;

(в) між ядерними одиницями мови оригіналу (далі – МО) і мови перекладу (далі – МП) існує еквівалентність. Переклад на цьому рівні зводиться до заміщення вихідної ядерної структури еквівалентною ядерною структурою цільової мови.

У межах трансформаційної теорії виокремлюється існування чотирьох рівнів спорідненості між одиницями оригіналу й перекладу [15, с. 30]:

– відношення *ядерна структура МО – (еквівалентна) ядерна структура МП*;

– відношення *ядерна структура МО – похідна структура МП* (що виводиться з еквівалентності ядерної структури МП);

– відношення *похідна структура МО – ядерна структура МП* (еквівалентна ядерній структурі МО, до якої зводиться вихідна структура);

– відношення *похідна структура МО – похідна структура МП* (обидві структури зводяться до еквівалентних ядерних структур).

Трансформаційний підхід розглядає переклад як перетворення об'єктів і структури однієї мови в об'єкти і структури іншої відповідно до певних правил [15, с. 219–220]. Відомо, що в ході трансформації відбуваються перетворення на різних мовних рівнях – морфологічному, лексичному, синтаксичному.

У межах опису процесу перекладу перекладацькі трансформації розглядаються не в статичному плані як засіб аналізу зв'язків між одиницями мови оригіналу та їхніми словниковими відповідниками. У плані динамічному їх трактують як способи перекладу, які їх може використовувати перекладач під час перекладу різних оригіналів у тих випадках, коли словниковий відповідник відсутній або не може бути використаний в умовах контексту. Залежно від характеру одиниць МО, які розглядаються як вихідні в операції перетворення, перекладацькі трансформації діляться на лексичні та граматичні. Крім того, існують також комплексні лексико-граматичні трансформації, де перетворення або стосуються одночасно лексичних і граматичних одиниць оригіналу, або є міжрівневими, тобто здійснюють перехід від лексичних і навпаки. У зв'язку з цим багато лінгвістів схильні розглядати процес перекладу в три етапи [8; 16; 17]. На першому етапі структури оригіналу перетворюються в ядерні структури МО; на другому – ядерні структури МО замінюються еквівалентними структурами МП; на третьому – ядерні структури МП розгортаються до термінальних структур МП.

Трансформаційна теорія успішно пояснює доволі часті під час перекладу факти «граматичних замінів», коли певним структурам оригіналу відповідають у перекладі структури іншого типу. Їхня еквівалентність ґрунтується на можливості зведення їх до однакових ядерних, пор.: *На ярмарок треба зарані вирушати, бо до нього 20 верстов, а приїхати туди треба так, щоб і місце вибрати, щоб і стати як слід і щоб не прогавати жодної з того ярмарку хвилини...* [5, с. 64] – *One has to set off early to market, 'cause it's twenty versts away, and one still wants to get there in time to find a good spot, park one's cart properly and take in all of the day's events.* [19, с. 45].

Аналогічно можна пояснити й факти перекладу структур МО, які не мають відповідників у МП, пор.: пор.: 1. «Ах, ніч! Ах, кримська ніч! Ти ж подивись, ти, кримська ніч, що ти з людьми виконаєш?!» [5, с. 121] – «*Ah, night! Ah, Crimean night! Just look at what you are doing to the people?*» [19, с. 106]; 2. «*І співають тоді пташки, і гудуть радісно комахи, і іржуть коні, і, захиляючись, ловить «півня» на не дуже високій, але дуже голосній і дуже препаскудній ноті кримський осел*» [5, с. 130] – «*And the birds sing, the insects buzz joyously, the horses neigh, and choking, a Crimean donkey tries to crow in a very loud, very abominable voice*» [19, с. 110].

У межах трансформаційної теорії неможливо пояснити використання мовних одиниць, що різняться за структурою й лексичним складом, пор.: *Вагон повнісінький індексу госплану, товарового карбованця і «помилюйте – хунт білого вісім з половиною»...* [5, с. 191] – *The carriage is packed with Gosplan Index, Market Rouble and 'God Almighty, a pound of white is eight and a half' types* [19, с. 172].

Ця теорія не пояснює факти ситуативної еквівалентності на кшталт тих, які адекватно описані на основі ситуативної теорії перекладу, пор.: – *У відпущ! Oddихнуть! Так устала! Так устала!* [5, с. 191] – *“Off on holiday! For a breather! Worn out completely”* [19, с. 172].

Отже, трансформаційна модель установлює відповідності здебільшого лише між синтаксичними структурами оригіналу та перекладу. Через свої обмежені пояснювальні властивості вона не претендує на всебічний опис процесу перекладу. Певною мірою її доповнює семантична модель. Відомо, що головною метою художнього твору є досягнення естетичного впливу і створення художнього образу. Тому для відтворення саме художньо-естетичного сенсу оригіналу припустимими вважаємо деякі відхилення від максимально смислової точності, наприклад, нехтування дослівним перекладом, пор.: *Пропали ті прекрасні часи, коли були прекрасні посади, де «нідлатяться» можна було. Пропала «нідлатка»!* [5, с. 45] – *Gone are the good times, when there were great positions, which allowed you to take bribes. Alas, no more!* [19, с. 25].

Висновки. Загалом трансформаційна модель виявляється досить ефективною під час перекладу. За її допомогою можна пояснити численні факти граматичних і лексико-семантичних замінів, досягаючи при цьому еквівалентності перекладу, а також факти перекладу структур МО, що не мають відповідників у МП. Проте вважаємо, що трансформаційна модель не претендує на всебічний опис процесу перекладу. Одним із її недоліків залишається неможливість пояснити отождолення під час перекладу мовних одиниць, що різняться як за структурою, так і за лексичним складом. Вона також не пояснює факти ситуативної еквівалентності. Незважаючи на велику кількість моделей перекладу, навряд чи будь-яка теорія перекладу може претендувати на панівне становище в науці. Усі теорії мають практичну цінність через намагання вичерпно відобразити ту чи іншу сторону об'єкта перекладознавства, роблять у неї свій вагомий внесок. Перспективним вважаємо дослідження механізму дії зазначеної моделі в науково-технічному перекладі, а також інших моделей на матеріалі різносистемних мов.

Література:

1. Баранов А.Н. Введение в прикладную лингвистику : [учеб. пособ.] / А.Н. Баранов. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 360 с.
2. Бархударов Л.С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода) / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 237 с.
3. Білоус О.М. Теорія перекладу. Курс лекцій : [навч. посіб.] / О.М. Білоус. – Кіровоград : КДПУ, 2002. – 116 с.
4. Виноградов В.В. Введение в переводоведение: общие и лексические вопросы / В.В. Виноградов. – М. : Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
5. Вишня О. Вибране / О. Вишня. – К. : Молодь, 1989. – 208 с.
6. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 108 с.
7. Комиссаров В.Н. Слово о переводе / В.Н. Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1973. – 215 с.
8. Комиссаров В.Н. Теория перевода (Лингв. аспекты): [На прим. англо-рус. переводов] : [учеб. пособ. для ин-тов и фак. иностр. яз.] / В.Н. Комиссаров. – М. : Высшая шк., 1990. – 252 с.
9. Латышев Л.К. Технология перевода / Л.К. Латышев. – М. : МВИ-Тезаурус, 2001. – 208 с.

10. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода (на материале исп. языка) / З.Д. Львовская. – М. : Высшая школа, 1985. – 232 с.
11. Миррам Г.Э. Переводные картинки. Профессия: переводчик / Г.Э. Миррам. – К. : Эльга Ника-Центр, 2001. – 336 с.
12. Ревзин И.И. К обоснованию лингвистической теории перевода / И.И. Ревзин, В.Ю. Розенцвейг // Вопросы языкознания. – 1962. – № 1. – С. 54–60.
13. Рецкер Я.И. Пособие по переводу из английского языка на русский / Я.И. Рецкер. – М. : Просвещение, 1982. – 182 с.
14. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / уклад. О.О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2008. – 712 с.
15. Теорія перекладу : [конспект лекцій для студентів лінгвістичних спеціальностей] / укл. І.І. Могілей. – Черкаси : ЧПТ. – 2000. – 47 с.
16. Фёдоров А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М., 1958. – 336 с.
17. Чужакин А.П. Общая теория устного перевода и переводческой скорописи : [курс лекций] / А.П. Чужакин. – М. : Р. Валент, 2002. – 158 с.
18. Швейцер А.Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты / А.Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
19. Vyshnia Ostar. Hard Times: a collection of satire and humour (translated by Yu. Tkach). – Doncaster : Bayda Books, 1981. – 181 p.

Онищук М. И. Возможности использования трансформационной модели в процессе перевода

Аннотация. Статья посвящена комплексному изучению трансформационной модели перевода, проанализированы ее природа и механизм действия. Рассмотрена целесообразность использования трансформационной модели для достижения адекватности перевода на материале произведений художественной литературы. Доказано, что трансформационная модель устанавливает соответствия в основном между синтаксическими структурами оригинала и перевода. С ее помощью можно объяснить факты грамматических и лексико-семантических замен, а также безэквивалентные языковые единицы. Недостатком данной модели признано ее ограничительное экспланаторное свойство относительно разных по структуре и лексическому составу языковых единиц.

Ключевые слова: адекватность, безэквивалентная языковая единица, грамматическая замена, лексико-семантическая замена, перевод, синтаксическая структура, соответствие, трансформационная модель, художественная литература.

Onyshchuk M. Possibilities of transformational model application in the translation process

Summary. The article focuses on the complex investigation of the transformational model of translating. Its nature and application process are analysed. The transformational model for achieving the translation adequacy is reviewed. It has been proved that the transformational model establishes correspondence mostly between syntactic structures of both original and translation. It can be used to explain the facts of grammatical and lexical-semantic alterations as well as non-equivalent language units. The disadvantage of this model is recognized for its restrictive effect on various explanatory properties as to structurally and lexically different language units.

Key words: adequacy, correspondence, fiction, grammatical alteration, lexical-semantic alteration, non-equivalent language unit, syntactic structure, transformational model, translation.